

Muintir Mhic Giolla Phádraig, an Teach Mór agus Speireadh na mBó

Lochlainn Ó Tuairisg

Tá scór bliain ann, beagnach, ó iarradh orm alt a réiteach do shraith cainteanna ar Raidió na Gaeltachta faoi stair na bpobal Gaeltachta, a foilsíodh ina dhiaidh sin sa leabhar *Pobal na Gaeltachta: a scéal agus a dhán* (Gearóid Ó Tuathaigh, eag., 2000). Thosaigh mé ag léamh agus ag déanamh taighde fúm agus tharam, agus mar chuid de seo tháinig mé ar chaiséad fuaimne sa rannóg chlosamhairc i leabharlann na hollscoile i nGaillimh. ‘Scéalaíocht agus Filíocht’ a bhí scríofa ar an gclúdach, agus dánta, scéalta agus seanchas as Cois Fharraige an t-ábhar a bhí faoi chaibidil ag an mbeirt nó tríúr cainteoir a bhí le cloistéal air. Ach ní raibh a fhios cé a bhí ag caint, ná cén uair a rinneadh an taifeadadh, ná cé a thug don leabharlann an chéad lá riamh é. D’éist mé leis ar chuma ar bith agus luaigh duine de na cainteoirí agus é ag trácht ar an Teach Mór, nó Baile an Tí Mhóir, an baile fearainn atá idir an Lochán Beag agus Cor na Rón, go raibh tiarna talún ann sa seanreacht darbh ainm Éamonn Mac Giolla Phádraig agus go gcaithfear gur drochthiarna a bhí ann, mar gur speireadh a chuid beithíoch.

Ar ndóigh bhí barúil agam go raibh teach mór sa Teach Mór lá den tsaol ach ní raibh a fhios agam ainm an té a mba leis é. Ná cá raibh sé. Agus ar ndóigh arís, níl aon teach mór níos mó ann cé go maireann sé in ainm an bhaile. Go deimhin is fiú an cheist a chur: cé chomh mór mar theach is a bhí sé? Níor ghá gur teach mór mar a thuigtear dúinn inniu é a bhí ann ach teach a bhí buille beag níos mó ná na tithe thart air – i ndaonáireamh 1901, cuimhnigh, ní raibh mórán de bhrabach ar dhá fhuinneog agus ceann tuí ar fhormhór na dtithe sa gceantar. Ní bhfuair mé a dhath eile amach faoi Éamonn Mac Giolla Phádraig ná an teach mór sa Teach Mór go ceann deich mbliana eile cé is moite d’abairt fhánach amháin le Seán Ó Conghaile ina leabhar *Cois Fharraige le mo linnse* (1974): ‘An Teach Mór: fuair sé a ainm mar gheall ar gur chónaigh daoine móra – muintir Ghiolla Phádraig – ann fadó, agus bhí teach mór thíos sa mbaile acu.’ Deich mbliana ina dhiaidh sin bhí mé i mBaile Átha Cliath ag déanamh beagán staidéir ar na buachaillí bána a bhí chomh fairsing sin in Éirinn sna ceithre scór bliain roimh an nGorta Mór. Bhínn ag caitheamh cuid mhór ama i gcartlann Choimisiún Béaloideasa Éireann atá anois ar coimeád sa gColáiste Ollscoile i mBaile Átha Cliath, agus d’éirigh liom a theacht ar mhéid áirithe béaloidis maidir leis an Teach Mór agus muintir Mhic Giolla Phádraig.

II

Idir 16 Nollaig 1930 agus 31 Eanáir 1931 thug Pádraic Ó Finneadha as an Lochán Beag, agus a bhí ina mhac léinn i gColáiste Éinne, cúpla cuairt ar Mháirtín Ó Tuairisg (57), as an Teach Mór ó dhúchas, a bhí ag cur faoi an t-am sin sa

bhFaiche Bheag i mbaile mór na Gaillimhe. Ag bailiú béaloidis don Choimisiún Béaloideasa a bhí Ó Finneadha agus d’aithris an Tuairisgeach amhrán dó, ‘Amhrán an Speirthe’. Dúirt sé gur óna mháthair Nóra a fuair sé é. (Tá roinnt de na focla san amhrán doiléir, agus is le Ó Finneadha an méid idir lúibíní.)

I gConamara sea tharraing mé mo long i dtír,
Aniar le cladach a bhreathnaigh mé fúm go grinn,
Ar an gCnocán Cathrach ‘bhíodh mo tharraingt i dtús na hoích’,
‘S i mbarr an ghleanna, cé go m’fhada é níor mhaol í mo scian.

Nach brúite ‘tá an Brúnach ‘s é ag tarraingt ón Mám,
Ag siúl ar a dhúiche agus a eallach ann ar lár,
‘S na cúpla fear múinte a bhí ceannasach séimh (sáimh)’
Go dté úis (úir) ar a súil ní stadfaidh siad a lámh.

Tá dubh-bhrón ort, a Mharcais, cé gur mór é do cháil,
‘S a bhfuil de shalann i nGaillimh ní fhóirfidh do chás,
Ná raibh Peadar le spailpín ná Seoigheach sáimh,
Mara lascaidh siad le maide thú ón mbun go dtí an barr.

‘Cé hé siúd,’ ars’ iníon Éamoinn, ‘tá ag speireadh na mbó?’
‘Mise Eibhear mar is beag é mo spéis in aon Mháirtíneach beo
Dar aon mhian Dé dhom mara geliridh (gelisidh) ar mo dhorn
Acht ligfeadh féar fada agus meirleach i Sailearna mhóir.’

I Leamhchoill sea sáraíodh Uilioc gan bhréig,
Agus láimhsíodh a cháraoid i gceangal na féith’,
Mo ghrá croí an páirtí ceannasach tréitheach,
A chuirfeadh Ránaí na Bláthaí ó cheannacht an fhéir.

Féasta ‘chuir Eibhear ‘uig Uilioc ‘ac Eoin,
Na hea, an mhéadail, an tseicne is an tsrón
Mara maith leis an méid sin ‘s nach bhfeileann sé dhó
Cuireadh sé gléas ar a thaobh deas agus beireadh sé bó.
(CBÉ 72:78–9)

Tá gluais curtha le cuid de na focla san amhrán. Deirtear go gciallaíonn ‘speireadh’ marú; go bhfuil ‘an Cnocán Cathrach’ (Cnoc na Cathrach) in aice le Bóthar na Trá; gur tiarna talún i mBerna a bhí in Marcas Ó Loingsigh; gur tiarna eile a bhí in ‘Éamonn’ a bhí ina chónaí sa Teach Mór i gCois Fharraige. Maidir le hEibhear, dúradh: ‘ceannaire na mBuachaillí Eibhir ar ghnách leo eallach na dtiarnaí talún a speireadh mar dhóltas tuairim an ama a raibh na buachaillí bána i gCúige Mumhan’.

Sé bliana ina dhiaidh sin, idir Samhain na bliana 1936 agus Márta na bliana dár gcionn, chuir Tadhg Ó Séaghdha, a bhí ag múineadh i Scoil Sailearna ag an am, leagan den amhrán céanna, a bhailigh sé cúpla bliain roimhe sin, leis an gcnuasach béaloidis a bhí an scoil a chur i dtoll a chéile mar chuid de scéim náisiúnta bailithe béaloidis sna bunscoileanna. Diarmuid Ó Donnchadha, Gaillimh, a thug an leagan sin do mhac Uí Shéaghdha i Meitheamh na bliana 1930, atá scríofa sa lámhscríbhinn. A athair, agus a sheanmháthair Máire Ní Dhonnchadha (70), as na Forbacha a thug dhó siúd é. Chuir Ó Séaghdha nóta beag eile leis: ‘Tá faisnéis cuid mhaith le fáil faoin speireadh ó mhuintir an Locháin Bhig: Éamonn Ó Finneadha, Seán Mór, Pádhraic ‘ac Thuathaláin, Pádhraic Ó Finneadha, srl.’ ‘Speireadh na mBó’ ainm an amhrán, agus arís tá cuid de na focla doiléir go maith.

I gConamara sea tharraing mé mo long i dtír,
Is ag gabháil aniar thar an gcladach sea bhreathnaigh mé
fúm go grinn,
Ar Chnoc na Cathrach ‘bhí ár dtarraingt i dtús na hoíche,
I mbarr an Ghleanna féach gur fada níor mhaolaigh mo
scian.

Nach brúite a bhí an Brúnach is é ag tarraingt ón Mám,
É ag siúl ar a dhúiche agus eallach ar lár,
An cúpla fear múinte againn ‘tá ag obair go sámh,
Go dté uir ar a súilibh ní stopfar a lámh.

A Mharcais, tá brón ort is ba mhór é do cháil,
Níl oiread salainn i nGaillimh is a d’fhóireodh do chás,
Ach Peadar le spailpín is Seoiheach le sábh,
Mura ngabha siad de mhaide air ón mbun go dtí an barr.

‘Goidé sin,’ a deir iníon Éamoinn, ‘atá ag speireadh na
mbó?’

‘Mise,’ arsa Éamon, ‘mar is beag é mo spéis ar aon
Seoiníneach beo.’

‘Dar aonmhic Dé dhom mara ndéantar mé a ghabháil
Ach ligfead féar fada ‘s sméarlach ar Shailearna Mhóir.’

I Leamhchoill sea saraíodh Uilioc Ó hAodha,
Nuair a cuireadh a charda ar cheangal na féith,
Mo ghrá-sa na buachaillí atá ceannasach tréitheach
Cuirfear Ránaí na Bláthaí ó cheannacht an fhéir.

‘Éirigh,’ arsa Éibhear le duine dá chlainn,
‘Is féach a bhfuil aon fhéith in Uilioc Ó hAodha
Tá óirse/óisre dhá ghléasadh ann is baine dhá díol
Séal orm féin ‘s ar mo charaid má bhíonn.’

Sé an féasta a chuir Éibhear chuig Uilioc Ó hAodha
An fhéith is an mhéadail an tseicne ‘s an tsrón
Marab áil leis an méid sin ‘s go bhfeileann sé dó.
Cuireadh sé scian ina thaobh deas is speireadh sé bó!
(CBÉ S 461–2)

Sa ngluais atá ag dul leis an leagan seo den amhrán, dúradh
gur ‘feilméara i Suí Con’ a bhí in Uilioc Ó hAodha:

Tugadh Ránaí na Bláthaí air mar go mbíodh sé ag
cur baine amach go hUachtar Ard chuig beairic na
saighdiúirí. Cheannaigh sé feilm thalmhan ag Leamhchoill
in áit a dtugtar Cnoc Raithní air, feilm a raibh an tiarna
tar éis duine a chur amach aisti. Chuaigh tionóntaí na
háite ansin ag speireadh na mbó air. Tá Uilioc curtha i
Rinn Mhaoile. Tá a bhunadh fós i mBaile na mBrabhach
(an Spidéal) .i. muintir Choilm Team Uilioc.

Mí an Mheithimh 1942 bhailigh Tadhg S. Ó Coincheanainn
dhá cheathrú de ‘Amhrán an Speirthe’ ó Sheáinín Sheáin
Ó Flatharta (62) as an Lochán Beag. Dúirt seisean go raibh
42 bliain caite ó chuala seisean an t-amhrán agus gur óna
sheanmháthair (93 an uair sin) nó óna mháthair (leathchéad
an uair sin) a fuair seisean na véarsaí. Bhí nóta curtha aige leis:
‘In aimsir na mBuachaillí Bána, nó na Buachaillí Éibhir mar
a thug cuid de na daoine orthu, bhí tiarna talún i mBaile an
Tí Mhóir agus is é an sórt duine a bhí ann fear míchéatach olc
agus Éamonn ‘ac Giolla Mháirtín [*recte* Phádraig] an t-ainm
a bhí air. Bhí sé chuile orlach chomh dona leis na Blácaigh.’

Cé hé sin,’ a deir iníon Éamoinn, ‘atá ag speireadh na
mbó?’

‘Mise Éibhear mar is beag é mo spéis in aon Mháirtíneach
beo

Dar aon mhian Dé dom mura gclisfidh ar mo dhorna
Ach fásfaidh féar fada ‘gus méarlach i Sailearna Mhór.

Thiar i gConamara sea thug mé mo long i dtír,
Aniar le cladach sea dhearc mé fúm go grinn,
Thíos ar an gCnocán Cathrach a bhí mo tharraingt i dtús
na hoíche,
Is i mbarr an bhaile ba fada é níor mhaol í mo scian.
(CBÉ 829:313–14)

Beagnach bliain ina dhiaidh sin, ar 16 Márta 1943, fuair an
bailitheoir béaloidis Calum Mac Gilleathain seanchas faoi
Bhaile an Tí Mhóir ó Sheán Ó Donnchadha (39), feilméara
a rugadh, a tógadh agus a bhí ina chónaí sa Teach Mór. Dúirt
seisean gur tugadh an Teach Mór ar an áit mar gheall ar
‘theach duine uasail a bhí fadó ann, thíos in íochtar an bhaile
a bhí sé. Éamonn Mac Giolla Phádraig an t-ainm a bhí ar an
bhfear deireanach acu a bhí ann agus ba leis an dúiche seo ar
fad, dúiche Shailearna agus dúiche na bhForbacha agus trí
oileán Árann. Fear an-saibhir a bhí ann.’ Ach ansin, i dtaca le
beithigh de, d’inis sé an scéal seo:

. . . bhíodh sé ag coinneáil go leor leor beithigh bhainne
agus bhíodh mná buaile aige ag bleán na mbeithigh.
Bhíodar lá ag bleán na mbeithigh thuas ar Chnocán na
Coille, anuas ó theach Chearra ansin, taobh thiar, atá
sé agus bhí sé féin ina shuí ar an gcnocán ag breathnú
orthu agus d’airigh sé an páiste ag caoineadh uaidh
thíos ins an gcnocán agus an mháthair á bhréagadh agus
deireadh sí leis an bpáiste gan a bheith ag gol; go raibh
na mná buaile ag bleán ag Éamonn Mór agus gach a
ghabhfaidh amach thar bhéal na gcannaí go mbeadh sé
acu. D’éirigh Éamonn agus shiúl sé síos chuig na mná
buaile agus dúirt seo leo a bheith an-chúramach ag bleán

na mbeithígh agus gan aon deoir amháin den bhainne a ligean amach thar bhéal na gcannaí agus tháinig sé ar ais aríst agus shuigh sé ar an gcnocán san áit a raibh sé roimhe sin agus bhí ag páiste ag caoineadh i gcónaí agus an mháthair ag rá i gcónaí leis gan a bheith ag gol.

‘Tá Éamonn Mór,’ a deir sí, ‘tar éis ordú a thabhairt do mhná na buaile gan aon deoir den bhainne a ligean thar bharr na gcannaí amach, agus ó tharla go bhfuil beidh an bhó is fearr ar an mbuaile againn amárach.’

D’éirigh seisean aríst agus tháinig sé go dtí na mná a bhí ag bleán na mbeithíoch. Thug sé leis ancárd bainne agus dhoirt sé anuas ar mhullach an chnocáin é agus de réir mar a bhí sé á dhoirteadh bhí sé ag éisteacht leis na soithí á gcur faoin mbainne agus ba ghearr gur stop an páiste agus níor airigh sé uaidh sin amach é.

Ach níorbh in deireadh an scéil:

Ba ghearr ina dhiaidh sin gur bhuail pian i laidhricín a choise é agus ní raibh sé ag fáil suaimhneas ón bpian d’oíche ná de ló. D’imigh sé go ndeachaigh sé go Casla, le dhul isteach go hÁrainn i mbád móna agus bhí sé ina shuí síos ansin ar chloch ag fanacht go dtagadh an bád, agus bhí fear siúil ina shuí in aice leis a bhí ag dul go hÁrainn é féin. Bhí Éamonn Mór ag cartadh carnán luaithe a bhí ansin anonn agus anall lena mhaide, an áit a raibh tine chnámha déanta Oíche Fhéil’ Shan Seáin roimhe sin. Chuir sé meall eicint aníos as an luaith faoi dheireadh.

‘Éirigh,’ a deir sé leis an bhfear siúil, ‘agus tabhair dhom é sin go bhfeice mé céard é féin.’ Nuair a thug an fear siúil dhó é céard a bheadh ann ach meall óir.

‘Nach beag an baol,’ a deir an fear siúil, ‘gur mise a gheobhadh é sin.’

‘Á,’ a deir Éamonn Mór, ‘tá rud agat níos fearr ná é: do shláinte. B’fhearr liomsa mo shláinte anois ná ór na hÉireann’.

Chuaigh sé as sin go hÁrainn agus chuaigh sé ar bord soithigh as Árainn go Baile Átha Cliath go ndeachaigh sé faoi lámha dochtúra agus fuair sé bás ansin ón bpian a tháinig i laidhricín a choise. (CBÉ 868:110–13)

Bhí leagan níos giorra den scéal faighte ag Calum Mac Gilleathain an mhí roimhe sin ó Phádraic Ó Flatharta, 58, feilméara as Baile Logáin i Cor na Rón ach a rugadh agus a tógadh sa Tulaigh. Bhí an scéal cloiste aige fiche bliain roimhe sin ó Pheaits Ó Flatharta (80), as an mbaile céanna. Ní raibh de dhifríocht idir an dá scéal ach gur cailín aimsire seachas Éamonn Mór a chuala na daoine maithe (mar cinnte is iad atá i gceist) ag caint sa mbruíon faoin gcnocán i leagan Uí Fhlatharta agus nach bhfuil cuntas ar bhás Éamoinn Mhóir ann. (CBÉ 868: 123–4)

Is léir, mar sin, go raibh cuimhne i gCois Fharraige ar thiarna darbh ainm Éamonn Mac Giolla Phádraig, gur dóigh gurbh é a theach siúd a thug a ainm do Bhaile an Tí Mhóir agus, go sonrach, gur speireadh a chuid beithíoch agus go raibh baint ag Eibhear nó ‘buachaillí Eibhir’ leis seo. Is léir, chomh maith, ó na leaganacha den amhrán go raibh tiarnaí nó fir rachmasacha eile – Uilióc Ó hAodha, an Brúnach, Marcas

Ó Loingsigh – a raibh dochar á dhéanamh dá n-eallach siúd chomh maith.

Ach cérbh é Éamonn Mac Giolla Phádraig?

III

Bhí muintir Mhic Giolla Phádraig ina ríthe ar Osraí (Cill Chainnigh / Laois an lae inniu) suas go dtí an 16ú haois. Cé go bhfuil ‘Fitz’ sa leagan Béarla den ainm (Fitzpatrick), sloinne Gaelach seachas Normannach é. Sa mbliain 1642 bhí Richard Fitzpatrick ina sheanascal (maor) ar Uí Bhreacáin i gContae an Chláir agus é ina ghlacadóir (bailitheoir cíosa) ag Iarla Thuamhan. Níl Uí Bhreacáin rófhada ó Inis Oírr, agus faoi 1686 bhí John Fitzpatrick ina chónaí i ‘Loughmore’ (Ceathrú na Loch) ar Inis Oírr. Am éigin le linn réimeas Shéarlas II (1660–1685) bhí léas thrí Oileán Árann bronnta ag Sir Stephen Fox ar John agus Richard Fitzpatrick ar chíos £500 sa mbliain, ach b’éigean dó faoiseamh áirithe cíosa a thabhairt dóibh mar gheall ar chomh minic is a bhíodh foghlaithe mara ag teacht i dtír agus ag goid agus ag fuadach. Sa mbliain 1713 dhíol Sir Stephen na hoileáin le Patrick French as Muine Mheá agus Edmond Fitzpatrick as Árainn ar £8200. Dhíol French (thar ceann Simon Digby, Easpag Ail Finn, a raibh sé mar iontaobhaí aige) a chuid siúd le Edmond Fitzpatrick ar £280.

Beirt mhac a bhí ag John Fitzpatrick, Richard agus Edmond, agus ar a laghad iníon amháin, Catherine. Phós Richard Joan French as an Spidéal agus tharlódh go bhfuair sé talamh i gCois Fharraige as an gcleamhnas seo. An mar seo a tháinig siad go Cois Fharraige meas tú? Bhí ceathrar mac acu: Scander, Denis, Peter, Patrick.

Phós Edmond Annable Martin as an Daingean i nGaillimh, iníon le Richard Martin, dlíodóir a taobhaigh le Séamas II le linn Chogadh an Dá Rí. Ní amháin gur thug sé na cosa leis ach rinne sé go maith as an réimeas nua: fuair sé pardún agus d’éirigh leis cuid mhór de thalamh na bhFlathartach, na Seoigheach agus mhuintir Laoi i gConamara a fháil dhó féin – le cneámhaireacht go minic. Ní gan údar a baisteadh ‘Nimble Dick’ air: 200,000 acra a bhí san eastát nuair ab éigean é a dhíol in 1847. Anois, d’fhéadfaí go bhfuair Richard Martin talamh i gCois Fharraige mar chuid den anonn agus anall le húinéirí éagsúla talún i gConamara a bhí i mbaol a gcuid talún a chailleadh tar éis Chogadh an Dá Rí. Deir Conall Ó Murchadha liom go bhfuil tagairt do Shailearna Mór agus do thalamh sa Spidéal ar cheann de na gníomhais a ullmhaíodh nuair a díoladh eastát na Máirtíneach i lár an Ghorta Mhóir. B’fhéidir gurbh é an pósadh seo faoi ndeara ceangal mhuintir Mhic Giolla Phádraig le Cois Fharraige. Bhí mac ag Edmond Fitzpatrick agus Annable Martin, Richard.

Sa mbliain 1717, lig Edmond Fitzpatrick Inis Oírr, ar léas 31 bliain, le Andrew French, fear gnó as Gaillimh, ar chíos £100 sa mbliain chomh maith le cead an méid tuí a bheadh ag teastáil le dfón a chur ar thithe Inis Oírr, a bhaint ar Oileán na Tuí amach ó Chill Éinne. Bhásaigh Edmond an bhliain chéanna sin, 1717, agus phós Annable arís, tuairim is bliain ina dhiaidh sin; le Micheál Ó Flatharta an uair seo, mac leis an scoláire Ruairí Ó Flatharta a bhí ag cur faoi an t-am sin sa bPáirc sa Spidéal.

Cuid de shocrú dlí idir Micheál Ó Flatharta agus Richard

Martin a bhí sa gcleamhnas seo is cosúil. Bhí an baol ann go gcaillfeadh athair Mhichíl, Ruairí, mar Chaitliceach, a chuid talún, mar sin rinne sé socrú le Richard Martin go ndíolfadh seisean, mar dhe, an talamh leis an Máirtíneach. Ach nuair a bhásaigh Ruairí agus nuair a chuaigh Micheál ag éileamh a choda, mhaígh an Máirtíneach go mba margadh dlisteanach a rinneadh agus agus go mba leis féin an talamh. Bhí cás dlí ann a mhair cúpla bliain – nuair a tháinig an dá pháirtí ar shocrú, ba chuid den socrú sin go bpósfadh Micheál baintreach Éamonn Mhic Giolla Phádraig, Annable, agus gurbh é mac Annable agus Edmond, Richard nó Risteard Mac Giolla Phádraig, a gheobhadh an talamh. (Tá sé ráite go ndeachaigh Micheál Ó Flatharta le saighdiúireacht in Arm na hOstaire agus gur ann a bhí sé nuair a bhásaigh sé.)

Ar 15 Feabhra 1744 dhíol Richard Fitzpatrick a shuim féin sna trí oileán Árann le Robert French (iontaobhaí Robert Digby as Baile Landan, Cill Dara) ar £2050. Bhí sé ina theachta do Ghaillimh sa bparlaimint i mBaile Átha Cliath idir 1761 agus 1767, an bhliain a bhásaigh sé. I Newford House, Baile Átha an Rí, a bhí cónaí air ag an am.

Phós Catherine Fitzpatrick, deirfiúr le Edmond, George Morris, fear gnó as Gaillimh agus b'fhéidir gurbh é seo tús cheangal na Muiréisigh leis an Spidéal. Bhí mac acu siúd Andrew, agus beirt mhac aigesean: James agus George, Lean mac George, Martin (1784–1862) le cúrsaí gnó i mbaile mór na Gaillimhe, agus ba é a mhac siúd Michael Morris (1826–1901) an chéad Tiarna Cill Aithnín. Go deimhin, is i dteach George Morris a bhí John Fitzpatrick, 'in the west suburbs of Galway', nuair a bhásaigh sé i 1709 nó 1710. B'fhiú £6000 a eastát, a deir an staraí James Hardiman, 'and £1500 in silver and gold, which he kept in a cellar of his in that town'.

IV

Anois tá barúil againn cérbh é Éamonn Mac Giolla Phádraig ach i dtaca le speireadh bó de, céard is brí leis? Rinne Seán Ó Donnchadha cur síos air do Chalum Mac Gilleathain:

Bhídís ag speireadh na mbó fadó: ag gearradh an fhéith atá taobh thiar ins an ioscaid, agus is mó a dearnadh é ar thiarnaí talún a bhíodh go dona, ag dícheannadh [*recte* díshealbhú] na dtionóntaí. Daoine a chaithidís amach as a gcuid talúna a bhíodh á dhéanamh agus nach mbíodh rud ar bith fágtha acu, bhídís ag baint díoltais amach ar an mbealach sin. Ghearraidís na féitheacha san ioscaid deiridh agus ní túisce a bhíodh an ioscaid gearrtha ná bhíodh an beithíoch tite ar a thóin agus ní a fhios cén t-achar a chloistí ag búireach iad ansin. Déanadh speireadh mór i gClochar an Locha.

Chuala mé féin Tom Bheartla Tom Ó Flatharta, go ndéana Dia grásta air, ag rá nár ghlaigh an chuach riamh in aon áit ar speireadh beithígh. (Agus ar ndóigh chuala muid uilig caint ar an speirtheach a thagann ar do sháil má thosaíonn do bhróg ag tógáil do choise.) Agus cé chomh minic a dúradh linn, 'Éirigh as sin nó speirfidh mé thú!' Nath aisteach go leor, a cheapfá, nuair a chuimhneofa ceart air. Ach le theacht ar thuiscint níos fearr ar na himeachtaí as ar eascair sé seo, ní mór dul siar go dtí tús an 18ú haois.

V

Ní mórán foinsí atá ar marthain faoi na heachtraí seo a bheas faoi chaibdil agam. Ní mórán a tháinig slán ón ollscrios a rinneadh ar oifig na státpháipéar sna Ceithre Cúirteanna i 1922 le linn an Chogaidh Chathartha. Mar sin beidh mé go mór i dtuilleamaí cuntais chlóite ón 19ú haois.

Thart ar an mbliain 1710 cuireadh tús le feachtas inar speireadh na céadta, b'fhéidir na mílte, beithíoch agus caoirigh, ag tosú i gContae na Gaillimhe agus ag scaipeadh uaidh sin trí Chontae Mhaigh Eo agus an Clár go Ros Comáin, Sligeach agus fiú Fear Manach. Facthas grúpaí fear faoi airm agus éide bhán agus dath dubh ar a n-éadan ag dul thart i lár na hoíche 'houghing [ag speireadh] and destroying the cattle belonging to persons who were unacceptable to the Irish as having taken lands to farm'. Chualathas beithígh ag búireach agus 'volleys of shots from bogs and mountains and the huzzas of the Houghers'. Crochadh fógraí bagracha poiblí sna ceantair seo agus iad sínithe ag 'Ever/Eaver' nó 'Eaver Joyce' nó 'Eaver Shoy' ag leagan síos an méid talún a bhí ceadaithe do thiarna talún a choinneáil dó féin chomh maith leis an líon beithíoch nó caoirigh a bhí ceadaithe a choinneáil ar an talamh sin, dar le Eaver. Bhí an chuid eile dá chuid tailte le ligean do na boicht. Crochadh an fógra seo a leanas i mbaile mór na Gaillimhe i mí na Nollag 1711: 'many poor, distressed and banished people, who were destroyed and banished by several covetous, cruel landlords and farmers, to establish dairies to sell milk, which ought to be given to the poor, as also abundance of sheep, which took up all the lands, so that there is no room left for Christians to live'. I 1710 ritheadh acht speisialta i bparlaimint na hÉireann a luaigh Iar-Chonnacht go sonrach agus an 'maiming, houghing and driving down precipices great numbers of cattle' a bhí ar siúl ann.

Bhí imní ar chuid de na huaisle sna ceantair seo gurbh iad seansaighdiúirí Rí Séamas a bhí i mbun na drochoibre. Nach raibh a mhac thall sa bhFrainc ag tabhairt Rí Séamas III air féin agus nach raibh sé seasta ag déanamh pleananna chun filleadh agus coróin a athar a fháil ar ais agus na Protastúin uilig a chur de dhroim seoil. Chuir cuid de na mionuaisle – dream a bhí thar a bheith frith-Chaitliceach, caithfear a rá – milleán ar na sagairt, ag rá gur dúradh paidreacha go poiblí ar son Eaver, gur léadh amach a chuid forógraí go poiblí, gur tugadh seanmóirí 'exhorting the rich and stock masters to reduce their flocks and set the lands to the poor people'.

Cúiseanna eacnamaíochta, mar is léir, a bhí leis an bhfeachtas seo. Dar le W. E. H. Lecky, duine de na chéad staraith a chuir suim in obair na Houghers, bhí praghas níos fearr á fháil ag an am ar bheithígh agus caoirigh agus a n-earraí (feoil, im agus olann) ná mar a bhí ar bharraí curtha agus bhí daoine á gcur as seilbh agus beithígh á gcur ina n-áit. Agóidíocht le teachtaireacht choimeádach a bhí i gceist, mar is léir ó fhorógraí Eaver agus a chuid éileamh. Nach raibh sé de cheart ag daoine maireachtáil ar an talamh chomh maith le beithígh. Mar a d'fhógair Eaver féin: 'Tenants have as right a title to the tenancy of lands as the landlords to be landlords, for God made the earth all the creatures thereupon for the use of man.'

Is cosúil, áfach, nuair a bhí tús curtha leis an bhfeachtas go raibh daoine áirithe a bhain brabach as. Luaigh cuntas amháin

as ceantar Áth Cinn, nuair a mharatí nó nuair a speirítí beithígh, ‘great numbers of the poorer sort of people flock to the place and buy the carcasses at very low rates vizt one shilling apiece which he [giúistís áitiúil] apprehends to be an encouragement to those who are concerned in that villainous practice . . .’ (Go deimhin dhá chéad caoga bliain ina dhiaidh sin bhí cuimhne ag Peig Sayers i gCiarraí ar bheithígh daoine gustalacha a bheith á speireadh ar mhaith le praghas íseal a íoc ar an bhfeoil ina dhiaidh sin.) Ba ghearr gur ordáíodh na conablaigh a dhó seachas iad a dhíol. Ach i dtaca leis seo, bhí an cuntas seo ag Seán Ó Donnchadha:

Bhí scoláire bocht oíche ag fanacht ar an mBaile Nua agus d’éirigh sé amach thar éis a shuipéir agus ar a theacht isteach dó, d’fhiafraigh sé d’fhear an tí an raibh beithíoch i nGlionnán aige. Dúirt fear an tí leis go raibh. ‘Tá mé tamall ag éisteacht le madraí an bhaile agus dúirt siad go bhfuil speireadóirí ag teacht go Glionnán anocht agus tá cuid acu ag iarraidh a dhul a cosaint na mbeithíoch, an chuid acu atá ag fáil a mbéile go maith. Agus an chuide nach bhfuil,’ a deir sé, ‘tá siad ag iarraidh cead a gcinn a thabhairt do na speireadóirí agus go mbeidh neart le n-ithe acu ansin.’

‘Ara, cén mhaith dhuit a bheith ag caint mar sin?’ a deir fear an tí.

‘Á, bain an chluais de mo leiceann nó tá a fhios ag na madraí é,’ a deir sé, ‘agus duine ar bith eile ab fhéidir libh a fháil a bhfuil beithíoch san áit sin aige agus rachaidh sibh ag sábháil na mbeithíoch agus cuir mise faoi ghéibheann nó go dtaga sibh ar ais, agus mura bhfuil an ceart ag na madraí is féidir libh bhur rogha rud a dhéanamh liomsa ansin.’

‘Tá mise sásta,’ a deir sé [fear an tí]. Thóg sé a chomhairle agus d’imigh leis agus chruinnigh sé gach ar fhéad sé agus níor bhaineadar méar dá srón go ndeachadar go Glionnán agus ba ghearr a bhíodar ann nuair a tháinig na speireadóirí agus d’éiríodar rompu agus thosaíodar féin ag pléascadh a chéile agus gur doirteadh fuil go leor ann agus fuair siad an lámh in uachtar ar na speireadóirí agus bhí sé ráite gur maraíodh duine acu ann. Ach ar chaoi ar bith shábháil said na beithígh agus nuair a tháinig siad ar ais bhí said buíoch den scoláire bocht.

Chun dul i ngleic leis an speireadh, is éard a rinne na húdaráis, d’fhógair siad go gcaithfeadh an dream a bhí ina gcónaí sna barúntachtaí ina raibh an t-eallach á scrios cúiteamh a íoc leis na húinéirí. Rinneadh feileoneacht (*felony*) den speireadh féin. Agus tairgeadh luach saothair – £10 móide pardún ar dtús, ansin £20, ansin £100. Bhí deireadh tagtha leis an bhfeachtas thart ar 1713. Maraíodh beithígh le Caitlicigh chomh maith le heallach na bProtastúnach, agus d’fhulaing siad siúd a bhí ar thaobh Shéamas II sa gcogadh fiche bliain roimhe sin chomh maith céanna leo siúd a bhí ar an taobh eile. Ach ní raibh aon duine maraithe dá bharr, agus ní dheachthas thar fóir nuair a bhí sé á chur faoi chois, mar a bhí cuid de na mionuaise agus giúistís áitiúla a éileamh. Tar éis go raibh deacrachtaí ag na húdaráis teacht ar fhianaise, ciontaíodh roinnt daoine agus is cosúil gur cuireadh beirt nó triúr chun báis.

Nuair a fógraíodh pardún ginearálta ach dul i mbannaí,

na fir a chuaigh i mbannaí ba dream gustalach go maith iad. Ní mba bochtáin iad beag ná mór: bhí léamh agus scríobh acu uilig agus bhí ar a gcumas féin nó ar chumas a gcairde dul i mbannaí £100 orthu chomh maith le bannaí pearsanta de £50. Tar éis an méid cainte a bhí i bhforógraí Eaver ar na boicht, chuile sheans go raibh na fir ghustalacha seo ag teacht i dtír ar dheacrachtaí na mbocht agus ag triail a leas féin a chur chun cinn. Bhí iomaíocht ghéar ann le haghaidh talún agus bhí cíosanna ag ardú dá bharr. D’fhéadfaí, chomh maith, ó tharla oiread sin mionuaise Caitliceacha a bheith i nGaillimh agus i Maigh Eo le hais sa gcuid eile den tír, agus i bhfianaise daoine nua tagtha isteach sna ceantair seo mar thoradh ar bhua Liam Oráiste sa gcogadh, gur mó fonn a bheadh orthu dul i mbradaíl.

VI

Is léir mar sin go raibh a leithéid de dhuine ann agus Éamonn Mac Giolla Phádraig, go raibh ceangal aige le ceantar Chois Fharraige, go raibh sé beo tráth a raibh na mílte beithíoch á speireadh ag ‘Eaver’ agus gur mhair an t-ainm sin sa gcuimhne i gCois Fharraige. Cén fáth an baile áirithe sin Baile an Tí Mhóir? B’fhéidir mar gheall ar an trá? Do dhream a bheadh ag taisteal idir Gaillimh agus trí oileán Árann agus Cois Fharraige bheadh trá mar í thar a bheith áisiúil le teacht i dtír, b’fhéidir.

Bheadh fonn ar dhuine scéalta faoi na daoine maithe agus a leithéid a chaitheamh i dtraipisí, ach céard atá sna scéalta sin ach daoine ag baint ciall dá gcuid féin as imeachtaí a bhí ag tarlú thart orthu agus ag pácáistiú na gcuimhní sin le gur féidir iad a sheoladh ar aghaidh go dtí an chéad ghlúin eile. Ní mór idirdhealú a dhéanamh idir an t-amhrán agus an cuntas scríofa – ó tharla an t-amhrán a bheith reoite mar fhoirm, is mó seans go dtiocfaidh sé anuas chugainn gan athrú – fiú, mar atá feicthe againn, má théann cúpla focal amú. Ach an cuntas próis faoi na daoine maithe, nach spéisiúil gur i gcomhthéacs beithíoch agus le marú nó le goid beithíoch a mhair an cuimhne áirithe sin. Agus nach fiú, mar atá déanta agam anseo tá súil agam, an stair agus an seachas a tharraingt le chéile le gur féidir ciall agus meabhair bhaint as an dá chineál cuntais agus léargas a fháil ar an 18ú haois i gCois Fharraige chomh maith le tuiscint na nglúnta a chuaigh romhainn ar an am sin.

Foinsí

Burke, William P., *The Irish Priests in the Penal Times (1660–1760)* (1914, Shannon, 1968)

Connolly, S. J., ‘Law, Order and Popular Protest in Early Eighteenth-Century Ireland: the case of the Houghers’ in Patrick J. Corish (ed.), *Radicals, Rebels and Establishments: Historical Studies XV* (Belfast, 1985), pp. 51–68.

Connolly, S. J., ‘The Houghers: Agrarian Protest in Early Eighteenth-Century Connacht’ in C. H. E. Philpin (ed.), *Nationalism and Popular Protest in Ireland* (Cambridge, 1987), pp. 139–62.

Froude, J. A., *The English in Ireland in the Eighteenth Century I–III* (New York, 1873–4)

Garnham, Neal, *The Courts, Crime and the Criminal Law in*

Ireland 1692–1760 (Dublin, 1996)
 Lecky, W. E. H., *A History of Ireland in the Eighteenth Century*
 I–V (London, 1913)
 Martin, Archer E. S., *Genealogy of the Family of Martin of
 Ballinahinch Castle, in the County of Galway, Ireland*
 (Winnipeg, 1890)
 O’Flaherty Roderic (James Hardiman ed.), *A Chorographical
 Description of West or H-Iar Connaught* (Dublin, 1856)
 Robinson, Tim, *Stones of Aran: Pilgrimage* (Harmondsworth,
 1990)

Robinson, Tim, *Mementoes of Mortality: The Cenotaphs and
 Funerary Cairns of Árann (Inishmore, County Galway)*
 (Roundstone, 1991)
 Robinson, Tim, *Stones of Aran: Labyrinth* (Harmondsworth
 1995)
 Sharpe, Richard (ed.), *Roderick O’Flaherty’s Letters to William
 Molyneaux, Edward Lhwyd, and Samuel Molyneaux
 1696–1709* (Dublin, 2013)
 Wright, Thomas, *The History of Ireland from the earliest period
 of the Irish annals to the Present Time I–III* (London, 1854)

Cuairt ar an nGrúdlann i gCill Chainnigh ar an 12 Márta 1975

4ú líne, ó chlé: Máirtín Larkin, Leitir Móir; Peadar Larkin, Leitir Móir; Seán Welby, *Tigh Khitt*, Doire an Fhéich; Joe Willie Ó Conghaile, Both Chuanna; Mercedes Kelly, *An Cruiscín Lán*, An Spidéal; Breda Hughes, *Tigh Hughes*, An Spidéal; Máirtín Ó Domhnaill, Páirc, An Spidéal; Tommy Ó Coistealbha, *Tigh Tommy*, Na Creagáin; Seán Tuohy, Cor na Rón agus Joe Joe Mac an Iomaire, Doire Choill.

3ú líne, ó chlé: Tommy Donnelly, *Tigh Donnelly*, Bearna Maidhc Phádraig Thaidhg Ó Conghaile, An Cnoc; Bríd Jimí Uí Fhátharta, *Tigh Jimí Bheartla*, Na hAille; Gerry McAlinden, *An Droighneán Donn*, An Spidéal; Josie Mór Ó Loideáin, *Tigh Kheane*, An Cheathrú Rua; Cóilín a’ Táilliúra, *Tigh an Táilliúra*, An Cheathrú Rua; Deoid (an Fhátharta) Uí Choistealbha, *Tigh Tommy*, Na Creagáin; Ní fios; Mártan Ó Ciardha, Na hAille agus Paddy Joe Ned Ó Flaithearta, An Lochán Beag.

2ú líne, ó chlé: Nóra Phádraic Terry Mac Donnchadha, *An Chéibh*; Nóra Donnelly, *Tigh Donnelly*, Bearna; Pádraig Terry Mac Donnchadha, *An Chéibh*; Ní fios; Patsy Uí Chárthaigh, Coill Rua; Johnny an Fhátharta, Banrach; Pádraig Mac Donnchadha, Pádraig Ó Flaithearta, Gleann Mór, An Cheathrú Rua agus *Tigh Chualáin*, Coill Rua; Máirín Bríd Ní Thuairisg, An Lochán Beag; Tomás Ó Cualáin, *Teach Ósta Uí Chualáin*, Banrach Bán, Baile na hAbhann; Michael Mholly Ó Tuairisg, *Tigh Mholly*, Na hAille; Josie Clancy, Cor na Rón agus Máirtín Tom Sheáinín, Leitir Caladh.

1ú líne, ó chlé: Seán Ó Floinn, Frank Sheehan agus ? O’Toole (3ú duine), Guinness Group Sales Ltd.